

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Πολύγυρος (III)

Α. Γ. Τσοπανάκης

doi: [10.12681/makedonika.972](https://doi.org/10.12681/makedonika.972)

Copyright © 2015, Α. Γ. Τσοπανάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσοπανάκης Α. Γ. (1967). Πολύγυρος (III). *Μακεδονικά*, 7, 77–80. <https://doi.org/10.12681/makedonika.972>

ΠΟΛΥΓΥΡΟΣ (III)

Στὸν 6. τόμο τῶν «*Μακεδονικῶν*» (1964, σ. 196-210) καὶ ὁ κ. Χ. Π. Συμεωνίδης ἀσχολεῖται μὲ τὴν παραγωγή τοῦ τοπωνυμίου *Πολύγυρος*, μὲ τὴν ὁποία εἶχα ἀσχοληθῆ γιὰ πρώτην φορὰ στὰ 1953 (*Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην*, Ἑλληνικά, Παράρτ. ἀρ. 4 σ. 685-691). Πρόθεσὴ τοῦ εἶναι νὰ δώσῃ μιὰν καλύτερη ἐτυμολογία. Πολλὰ πράγματα ἐπαναλαμβάνονται πολλές φορές, γιὰτὶ ὁ κ. Σ.—καὶ δὲν εἶναι ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος ποὺ ἀκολουθεῖ αὐτὴν τὴν μέθοδο—θέλει νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐξέτασις τοῦ τοπωνυμίου καὶ ἡ συγκέντρωση ὄλου τοῦ ὕλικου γίνονται ἀπὸ τὸν ἴδιο. Θαρρεῖς καὶ φοβοῦνται οἱ νέοι μας μήπως δὲν θεωρηθοῦν πολὺ πρωτότυποι, ἂν ποῦν ὅτι «μὲ τὸ τάδε θέμα ἀσχολήθηκα οἱ τάδε καὶ εἶπαν τὰ ἐξῆς πράγματα, ποὺ δὲν μοῦ φαίνονται σωστά. Ἐγὼ θὰ προσθέσω τὰ ἐξῆς καινούργια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ φανῆ ὅτι ἡ γνώμη μου εἶναι καλύτερη».

Πολλὰ πράγματα λοιπὸν ἐπαναλαμβάνονται πολλές φορές, γιὰτὶ ὕστερ' ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐκεῖνο μελέτημά μου ἔγραψε κι ὁ καθηγ. Δ. Γεωργακάς εἰδικὸ ἄρθρο στὸν τόμο τοῦ 1955 τῶν *Beiträge zur Namensforschung*, σ. 275-286, καὶ ἀκολούθησε ἀπάντησή μου στὸν 4. τόμο τῶν «*Μακεδονικῶν*» (1955, σ. 60, 374-382). Γι' αὐτὸ κρίνω ἄσκοπο νὰ ξαναπῶ τὰ ἴδια, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ πρῶτο μελέτημά μου τοῦ 1953 προσπαθοῦσε νὰ ἀφήσῃ κατὰ μέρος τίς ἐρασιτεχνικὲς ἀπόπειρες ἐτυμολογίας ποὺ εἶχαν ἐπιχειρηθῆ ἀπὸ παλιότερους χωρογράφους καὶ ταξιδιωτῆς, καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν πληροφορία ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ τοπωνυμίου σὲ χρυσόβουλλο τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη, τοῦ τέλους τοῦ 11. αἰ. (1079), μὲ μιὰν τολμηρὴ σύνδεση μὲ τὸ ἀρχαῖο ὄνομα *Πολύαρος Θρασυλάου* (ἢ Θρασύλλου), ποὺ βρέθηκε σὲ ἐπιγραφοῦ τοῦ 1. ἢ 2. αἰ. μ.Χ. ἐκεῖ κοντὰ.

Ὁ κ. Γεωργακάς εἶχε βρῆ ἓνα καινούργιο τοπωνύμιο μὲ τὸν τύπο ἢ *Πολυγύρα* (χωριὸ κοντὰ στὴν Θήβα καὶ περιοχὴ κοντὰ στὸ μοναστήρι τῆς Σκριποῦς), τὸ ὁποῖο δείχνει μεγάλην φωνητικὴ συγγένεια μὲ τὸν *Πολύγυρο*, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἔχῃ διαφορετικὴν παραγωγή ἀπ' αὐτὸν (ἴσως *Παλαιογύριον*, βλ. «*Μακεδονικά*», 4, σ. 382)¹.

¹ Ὁ κ. Συμεωνίδης, ἑ.ἀ. σ. 201 λέει τὰ ἐξῆς: «ὅτι τὰ τοπωνύμια *Πολυγύρα* (ἢ) *σχετίζονται* ἐτυμολογικὰ μὲ τὸν *Πολύγυρο* τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι προφανές».

Ἄ ο κ. Συμεωνίδης τώρα δοκιμάζει πρώτα (ἐ.ἀ. σ. 202) μιὰν παραγωγὴ ἀπὸ τὸ ἐπίθετο *πολύροσ*: πολυάουρος, πλούσιος, πού μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Ἡσύχιο. Ἡ λ. ὁμῶς αὐτῆ, εἴτε παράγεται ἀπὸ τὸ *ἔρα* (βλ. Liddell-Jones, *Gr. Lex.* ἐ.λ.) εἴτε ἀπὸ τὸ *ἀρό-ω*, *ἄρουρα*, μοιάζει ποιητικῆ, ὅπως ἔχει ἡδη ὑποθέσει ὁ Lobeck (*Pathol.* σ. 257, σημ. 11), καὶ δὲν εἶναι καθόλου πιθανὸ ὅτι—μ' αὐτὸν τουλάχιστο τὸν τύπο—θὰ ἦταν ζωντανὴ στὴν γλώσσα καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει τὴν βάση τοῦ τοπωνυμίου. Δοκιμάζει ἀκόμα στὴν συνέχεια ὁ κ. Σ. (σ. 203-204) νὰ ἀξιοποιήσῃ ἓνα ἀμφίβολο χωρίο τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (*De adm. imp.*, Bonnae 79, 15) «καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια ἃ λέγεται Γύρα, ἤγουν εἰς τὰς σκλαβηνίας τῶν...», καὶ καταλήγει στὴν ἀπόρριψή του καὶ στὴν υἰοθέτησιν (σ. 404) τῆς νέας γραφῆς τοῦ ἴδιου χωρίου: «καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια, ὃ λέγεται γύρα» (= τὸ ταξίδι, πού κάμνει ὁ τοπικὸς ἄρχοντας γιὰ νὰ εἰσπράξῃ τὸν φόρο ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς του).

Καταλήγει τέλος στὴν τρίτη πιὸ ἀξιοπρόσεκτη πρότασι (σ.404) ὅτι «στὸν Πολύγυρο ἔχομε ἓνα σύνθετο ὄνομα μὲ β' συνθετικὸ τὴ λ. *γύρος* στὴν σημασία «περιλάκκωμα τῆς ἐλιάς» καὶ «μεταφορικὰ ἢ ἴδια ἢ ἐλιά, τὸ λιόδεντρο». Γιὰ τὴν βασικὴ σημασία τῆς ἀρχαίας λέξης *γῦρος* ὁ κ. Σ. παραθέτει πολλὰ μαρτυρίες ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Θεόφραστο, γιὰ τὴν μεταφορικὴ ὁμῶς σημασία πού τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη («καὶ μεταφορικὰ ἢ ἴδια ἢ ἐλιά, τὸ λιόδεντρο»), δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίες οὔτε ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ οὔτε ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη καὶ νεότερη. Ἄ ο κ. Σ. (ἐ.ἀ. 204) σημειώνει ἀπὸ τὸ Ἄρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ γιὰ τὴν λ. *γύρος* τὴν σημασία «περιλάκκωμα τῆς ἀμπέλου ἢ τῶν δένδρων», ὅπου εἶναι φανερό ὅτι ὁποιοδῆποτε δένδρου ἢ ὁποιασδῆποτε καλλιεργημένης ρίζας ὁ καλλιεργητικὸς λάκκος λέγεται «γύρος». Μὲ ἄλλα λόγια καὶ σήμερα ἢ λ. *γύρος* εἶναι οὐσιαστικὸ προσηγορικὸ μὲ γενικὴ καὶ ὄχι ἐιδικὴν σημασία.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ κ. Σ. πραγματοποιεῖ τὸ λογικὸ πῆδημα, νὰ νομίζῃ ὅτι ἢ λ. *γύρος* σημαίνει «λιόδεντρο», παρερμηνεύοντας ὀρισμένες ἐπιγραφικὰς πληροφορίας, τίς ὁποῖες παραθέτει : «σὲ καταστατικὰ κτημάτων...τοῦ 3/4. αἰ. μ.Χ. συναντοῦμε τὴ λ. *γῦροι* μὲ τὴν σημασία 'λιόδεντρα'... σὲ ἐπιγραφὰς τῆς κατηγορίας αὐτῆς πού προέρχονται ἀπὸ τὴν Λέσβο, τὴν Θήρα, καὶ τὰ Μύλασα ἀναφέρεται ἐπανελημμένως ὁ πλθ. *γῦροι=λιόδεντρα...*» (σ. 205), χωρὶς νὰ προσέξῃ ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο προβάλλει μᾶλλον τὴν ἐπιθυμία του παρὰ πού ἐρμηνεύει σωστὰ τὴν λέξη. Γιατὶ σὲ ὅλες τίς ἐπιγραφὰς πού παραθέτει, ὑπάρχει πάντα ἡ ὑπόταξι τῆς γεν. *ἐλ(αιῶν)* κοντὰ στὸ *γῦ(ροι)*=*(ἐλαιῶν γῦροι)*, καὶ πουθενὰ ἢ λ. *γῦροι* μοναχῆ τῆς, γιὰ νὰ δηλώσῃ τίς τόσες ρίζες ἐλιές. Εἶναι λοιπὸν ὀλοφάνερο ὅτι κι ἐδῶ, ὅπου ὁ κ. Σ. νομίζει ὅτι ἔχει τὴν ἀπόδειξι τῆς ἄποψῆς του, ἢ λ. *γῦρος* σημαίνει «γύρος, κύκλος, περιλάκκωμα» κι ὄχι «ἐλιά».

Γιατί ονομάζονται *ελαιών γῆροι* κι ὄχι ἀπλῶς *ἐλαίαι*, δὲν εἶναι ἴσως πολὺ εὐκόλο νὰ ποῦμε, ἴσως ὁμως αὐτὸ ἔχει σχέσηη μὲ τὴν πρόθεση νὰ δηλωθοῦν τὰ λιόδεντρα ποὺ ἔχουν καλλιεργηθῆ (μὲ ξελάκκισμα, περιτοίχισμα, ἢ ἀνατοίχωμα στὶς κατηφοριές, ὅπως γίνεται καὶ σήμερα στὰ νησιά καὶ ἰδιαίτερα στὴν Αἴγινα γιὰ τὶς φιστικιές), γιὰ νὰ ξεχωριστοῦν ἀπὸ τὰ ἀμπόλιαστα κι ἀκαλλιέργητα δέντρα, ποὺ εἶναι πολλὰ καὶ αὐτόφωα σὲ πολλὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδας.

Ὅπωςδὴποτε, πουθενὰ οὔτε στὶς δημοσιευμένες ἐπιγραφὰς οὔτε καὶ στὴν σημερινὴ νεοελληνικὴ χρῆση ἢ λ. *γῆρος* δὲν πῆρε τὴν σημασίαν «δέντρο», ὁποιοδὴποτε δέντρο, καὶ φυσικὰ οὔτε τὴν σημασίαν «ἐλιά». Κι αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο σοβαρὸ λάθος τοῦ κ. Συμεωνίδη. Ἐπομένως καὶ τὸ συμπέρασμά του (σ. 207): «γιὰ μᾶς πάντως εἶναι ἀρκετὴ ἡ μαρτυρία *γῆρος* = λιόδεντρο, ὥστε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸν *Πολύγυρο*, ποὺ πρωτοεμφανίζεται τὸν 11. αἰ. ὡς *Πολύγηρος*, καὶ ὅπου σήμερα εὐδοκιμεῖ ἡ ἐλιά, ὡς τόπο ποὺ ἔχει πολλοὺς γῆρους», στηρίζεται σὲ λήψη τοῦ ζητούμενου καὶ γ' αὐτὸ μένει μετέωρο.

Τὸ δεύτερο λάθος του εἶναι ὅτι νομίζει ὅτι ὁ *Πολύγυρος* εἶναι τόπος ὅπου ὡς σήμερα εὐδοκιμεῖ ἡ ἐλιά, ἐνῶ θὰ τοῦ ἦταν εὐκόλο νὰ ἐξακριβώσῃ ὅτι στὸν σημερινὸ Πολύγυρο καὶ τὴν ἄμεση περιοχὴ του ἡ ἐλιά δὲν εὐδοκιμεῖ, γιὰτὶ ὁ Πολύγυρος βρίσκεται σὲ ἀρκετὸ ὑψόμετρο (525 μ.) στοὺς νοτιανατολικοὺς πρόποδες τοῦ Χολομώντα, κι ἡ ζώνη τῆς ἐλιάς ἀρχίζει λίγα χιλιόμετρα χαμηλότερα, πρὸς τὴν θάλασσα.

Ἄκόμα πιὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ κ. Σ. στὴν προσπάθειά του νὰ ἐνισχύσῃ τὸ συμπέρασμα *γῆρος* = ἐλιά, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά μὲν καταφεύγει (σ. 207) σὲ τοπωνύμια ἀβέβαιης ἐτυμολογίας καὶ σημασίας, ὅπως εἶναι τὰ καρπαθιακὰ (*Γ*)*νράφια* καὶ (*Γ*)*εραφῶνας*, τὰ ὁποῖα *θεωρεῖ βέβαιο* ὅτι παράγονται ἀπὸ τὸ *γῆρος*, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη χρησιμοποιοῖ (σ. 208) ἀπροσδόκητα τὴν λ. *λιογύρι* (Νάξος), γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι «στὴ λ. γῆρος ἑλιόδεντρο» ἀναγνωρίζουμε στὸ β' συνθετικὸ τοῦ νεοελλην. *λιογύρι* (Νάξος) «τόπος περιέχων ἐλαίας, μικρὸς ἐλαιών», ἐνῶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σύνθεσις λέξις καὶ ἡ σημασία της ἔπρεπε νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἀναποδίση καὶ νὰ ἀναθεωρήσῃ τὶς ἀπόψεις του, γιὰτὶ ἀκριβῶς ἐδῶ εἶναι ὀλοφάνερη ἡ ἀρχαία σύνθεσις *ἐλαιογύριον*, ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν ὑποτακτικὴ σύνθεσις *ἐλαιῶν γῆροι*, ποὺ ὁ κ. Σ. βρῆκε στὶς ἐπιγραφὰς. Κάνει ἐντύπωση μάλιστα πῶς ὁ κ. Σ., ποὺ δείχεται τόσο προσεκτικὸς, δὲν διερωτήθηκε τί σημαίνει τὸ α' συνθετικὸ τῆς λ. *λιογύρι*, κι ἔφτασε νὰ βλέπῃ μόνον τὸ *γῆρος* = λιόδεντρο.

Γιὰ νὰ λείψῃ κάθε ἀμφιβολία ὅτι τὸ β' συνθετικὸ *γῆρος* δὲν πῆρε τὴν σημασίαν «ἐλιά», θὰ προσθέσω ὅτι στὰ συκοπαραγωγικὰ χωριά τῆς Ρόδου (Θολός, Σορωνή, Φάνες) ὑπάρχει σύνθεσις λέξεω παράλληλη μὲ τὴν ναξιακὴ, τὸ *συκο(γ)ύρι* - τὰ *συκο(γ)ύρια*, μὲ τὴν σημασίαν «χωράφι - χωράφια μὲ συκιές», ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν Νάξο *λιογύρι* = χωράφι μὲ ἐλιές. Εἴχαμε ἐπο-

μένως στο παρελθόν όχι μονάχα *ἐλαιῶν γύρους* ἀλλὰ καὶ *συκεῶν γύρους*, κι αὐτοὶ οἱ *ἐλαιῶν γῦροι* καὶ *συκεῶν γῦροι* ἐξελίχθηκαν σημασιολογικά, πιθανῶς ἀπὸ τὸν πληθυντικό, στὸ νὰ σημαίνουν τὰ χωράφια μέσα στὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν ἐλιές καὶ συκίες, ὅπως δείχνει ἡ ναξιακὴ καὶ ροδιακὴ χρῆση, καὶ ὄχι γιατί τὸ *γῦρος* ἐσήμαινε ποτέ: ἐλιά ἢ συκιά ἢ ὀτιδήποτε ἄλλο¹.

Στὴν σ. 209 ὁ κ. Σ. παραθέτει ἕναν κατάλογο νεοελληνικῶν τοπωνυμίων μὲ πρῶτο συνθετικό τὸ *πολυ-*, χωρὶς νὰ ξεχωρίζη πόσα ἀπ' αὐτὰ εἶναι παραδοσιακά, προέρχονται δηλαδὴ ἀπὸ τὴν παλιότερη ἢ παλιά ἐποχὴ καὶ εἶναι ἢ δὲν εἶναι μαρτυρημένα, πόσα ἀποτελοῦν λόγιες ἢ ἀμαθικὲς μετονομασίες, ποὺ ὀφείλονται στὸν ζῆλο τῶν ἐπιτροπῶν μετονομασιῶν, καὶ πόσα τέλος—ποὺ εἶναι ἴσως τὰ περισσότερα—ἔχουν ἢ εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχουν ἀ' συνθετικό τὸ ἐπίθετο *παλαιός*, ὅπως εἶχα ἤδη ἐπισημάνει στὴν ἀπάντησή στὸν κ. Γεωργακά (*Μακεδονικά* 4, 382). Ἀπὸ τὰ εἰκοσιεπτὰ τοπωνύμια ποὺ παραθέτει, τουλάχιστο τὰ *Πολύκηπος*, *Πολύβρυσο*, *Πολυγέφυρο*, *Πολυδέντρι* - *Πολύδεντρο*, *Πολύκαστρο*, *Πολύμωλος*, θὰ πρέπη νὰ προέρχονται ἀπὸ *Παλαίκηπος*, *Παλαίβρυσο*, *Παλαιγέφυρο*, *Παλαίκαστρο* κ.λ.π., καὶ πέρασαν στὸν τύπο *πολυ-* ἀπὸ παρετυμολογία.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ἀπὸ τὴν μιά, ὅτι ἡ ἐτυμολογία τοῦ *Πολυγύρου* δὲν προωθήθηκε καθόλου καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ κ. Συμεωνίδη καὶ ὅτι ὁ ἀρχαῖος *Πολύαρος* ἀντέχει ἀκόμα καὶ «διατηρεῖ ἀκόμα τὰ δικαιώματά του, ἂν ὄχι στὰ τσιφλίκια του, τουλάχιστο στὴν ὀνοματοθεσίᾳ τους», ὅπως κατέληγα στὴν ἀπάντησή πρὸς τὸν κ. Γεωργακά (σ. 382)· ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅτι ὁ κ. Συμεωνίδης, ἕνας ἐπιμελὴς καὶ φιλότιμος νέος ἐρευνητῆς, πρέπει νὰ ὑποτάξῃ τὸν ζῆλο του σὲ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ δώσῃ σωστά αὐτὰ ποὺ μπορεῖ νὰ δώσῃ.

Α. Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

¹ Εἶναι περίεργο ὅτι στὴν Ρόδο τὰ χωράφια μὲ ἐληές λέγονται συνήθως *λιοχώρια*· (δὲν εἶμαι βέβαιος ἂν ὑπάρχει κι ἡ λ. *λιογῶρι*· δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀποκλείσω).